

ПСИХОЛОГІЯ

усіх медіаційних сесій завершуються угодою, що задовольняє не тільки сторони, а й учителів і батьків.

Підсумовуючи, наголосимо, що медіація:

- стимулює школярів розв'язувати свої конфлікти шляхом співпраці, тому що в основу підходу покладено принцип обговорення конфліктної ситуації, а не зіткнення й протистояння учасників;

- учить школярів важливих життєвих навичок;

- підвищує самооцінку як школярів-медіаторів (завдяки усвідомленню ними своєї конструктивної ролі в процесі позитивного розв'язання конфліктної ситуації), так і школярів – учасників медіаційної процедури (унаслідок розуміння ними відповідальності за свої рішення);

- є превентивною, оскільки програма спрямована на запобігання ескалації конфлікту, а також (завдяки набутим навичкам конструктивного розв'язання конфліктів) на зменшення кількості конфліктних ситуацій загалом, отже, поліпшення психологічного клімату в школі;

- дає можливість розкрити творчий потенціал школярів, сприяє активізації учнів, їхньому прагненню вдосконалюватися.

Література:

1. Профілактика конфліктів у підлітковому середовищі // Психолог. – 2003. – № 34 (226). – Вкладка.
2. Ішмуратов А. Т. Конфлікт і злагода: Основи когнітивної теорії конфліктів. – К: Наукова думка, 1996. – 189 с.
3. Ликсон Ч. Конфлікт. Семь шагов к миру. – СПб.: Питер, 1997. – 34 с.

Трянова Г. М.*

РОЗУМІННЯ ІНШОЇ ЛЮДИНИ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті висвітлено значення розуміння дитиною інших людей в актуальних аспектах морального виховання дошкільників

Гармонійний розвиток дітей дошкільного віку, їхня соціалізація неможливі без достатньо високого рівня розвитку емоційної сфери дошкільнят, сформованості їхньої моральної позиції.

Особливий клас емоцій, які виникають під час становлення дитячих стосунків з іншою людиною, складають емпатійні переживання, тобто емоційний відгук на благополуччя чи неблагополуччя іншої людини. Без наявності в дитини здатності до емпатії неможливе формування моральних якостей.

Аналіз психологічної літератури з даної проблеми дає можливість виділити такі аспекти:

- формування моральних знань як основи розвитку

*

© Трянова Г. М.

моральної свідомості досліджували Д.Б. Ельконін, Н.Е. Фокіна, А.З. Захарова, Ж. Піаже, Л. Кольбер;

– перетворення знань на мотиви поведінки досліджували В.К. Котирло, В.С. Мухіна, Л.С. Рубінштейн, А.Н. Леонт'єв, А.В. Запорожець, Я.З. Неверович;

– емпатію як засіб засвоєння моральних норм досліджували Т. Рибо, А. Валлон, М. Хоффман, А.В. Запорожець, Т.П. Гаврилова.

– вплив дорослого на засвоєння дитиною моральних норм досліджували Є.В. Субботський, А.И. Захаров, Н.Є. Кравченко, М. Хоффман та ін.

Моральні емоції відіграють виключно велику роль у становленні особистості дитини й формуванні активної життєвої позиції. Це – емоції, які мають першорядне значення для виховання в особистості соціально значущих рис: гуманності, чуйності, людяності.

Передумови для розвитку моральних емоцій виникають уже в ранньому дитинстві, коли малюк спілкується переважно із близькими дорослими. Особливості взаємин, що складаються, потреба відкликатися на потреби оточуючих і є тим, що зумовлює розвиток мотиваційно-емоційної сфери особистості, якій потрібно соціалізуватися.

Із вступом дитини до дитячого садка починається новий етап у її емоційному розвитку. Могутньою рушійною силою виявлення моральних емоцій стає дитячий колектив, а також організовані вихователем різні види спільної з ровесниками діяльності.

Сприйняття дитиною-дошкільником іншої людини є складним процесом.

Емпатія є ключовою в розумінні єдності і взаємопереходу пізнавального й емоційного сприйняття дошкільником іншої людини.

Мета статті: висвітлити вікову специфіку проявлення в дитини-дошкільника розуміння іншої людини, виділивши особливості розвитку емпатії в дошкільників в умовах практичної діяльності дітей.

Однією зі складових процесу соціалізації особистості є моральність, оскільки моральні принципи мають загальносоціальне значення й поширюються на всіх людей, фіксуючи те спільне й основне, що складає культуру міжособистісних стосунків і відкладається в багатовіковому досвіді розвитку суспільства. Адже керуючись саме моральними почуттями, людина реагує на будь-яку ситуацію безпосередньо, актуалізуючи узагальнений досвід моральної взаємодії з іншими людьми. Ставлення людини до людей і самої себе знаходить втілення в її переживаннях. До моральних почуттів відносять такі переживання стосовно іншого, як:

- співчуття;
- співрадість;

- співпереживання;
- співстраждання (співчуваючи іншому, людина діє задля його блага, стверджує його людську цінність).

Рішення проблеми гуманізації й демократизації процесу морального виховання в дошкільних закладах потребує пошуків оптимальних засобів залучення дітей до соціально цінного морального змісту, шляхів практичного засвоєння його дітьми в актуальних для них видах діяльності та життєвих ситуаціях.

Оскільки спілкування – початкова форма саме людської активності, у якій розвивається психіка людини, то саме в спілкуванні маленької дитини з дорослим розвивається здатність до емпатії, яка, у свою чергу, полегшує спілкування дитини з дорослим. Первинні емпатійні реакції дитини на негативний стан матері можна помітити вже у віці 2-3 місяців (плач, збудження, відмова від їжі). Н.Г.Лисенко, вивчаючи реакції співчуття в дітей від 6 місяців до 3 років, дізналась, що до кінця 4-го року дитина не тільки плаче, якщо при ній когось ображають, але й робить спроби втішити.

Розвиток мовлення, зорового та слухового аналізаторів, рухової активності дитини сприяють усе більш дієвому характеру співчуття, що поширюється не тільки на близьких дорослих, а й на ровесників, причому за власною ініціативою дитини. За А. Валланом [5], саме у віці 2-х років у дитини інтенсивно розвивається уявлення про себе як про істоту, яка спілкується й переживає. Дитина впізнає себе в дзеркалі, називає себе «Я», хоче відділитися від дорослого, проявляє самостійність.

У 5 років дитина чітко усвідомлює власну автономність і автономію іншого.

Дитина в 5 років здатна відтворити переживання інших людей, зв'язавши їх із певними діями. Це допомагає засвоїти рольову гру, яка займає центральне місце в життєдіяльності дітей цього віку та має вирішальне значення для їхнього психічного здоров'я.

За К. Бахановим, гра – це «вид діяльності в умовах ситуації, спрямованої на відтворення й засвоєння суспільного досвіду, у якому створюється і вдосконалюється самоуправління поведінкою». Учений викреслює такі функції гри:

- комунікативну (засвоєння норм поведінки);
- самореалізації (можливість самовизначитись);
- коригувальну (подолання труднощів, що виникають в інших сферах життя);
- соціалізації (включення в систему суспільних стосунків у рольовій ситуації).

Д.Б. Ельконін вважає, що гра – це реальна практика ставлення до партнера з точки зору тої ролі, яку виконує партнер. За спостереженнями А.В. Запорожця, дієвий характер переживань дошкільнят, їхня здатність уявити почуття інших людей, відтворити їх, вести діалог, взаємодіяти в рольовій ситуації,

створюється в дитячих драматизаціях, особливо казок [12].

За даними Фешбаха, діти схильні більше співчувати тим, хто опинився в стані, знайому їм самим, та тим людям, які на них схожі. Хоча у всіх дітей розвивається здатність до співпереживання, деякі проявляють його більшою мірою ніж інші. Це залежить від виховного впливу батьків. Вихованн, при якому увага дітей звернена на почуття та дії інших, дуже важливе для навчання співчуттю.

Спілкування дитини, яка почала відвідувати дитячий садок, з новими для неї людьми спирається на ті первинні й елементарно узагальнені уявлення про людей, які сформувались у неї в родині. Залежно від того, як складались взаємини з людьми раніше, вона виявляє довірливість або боязкість, ласкавість або грубість, слухняність або впертість, агресивність або поступливість стосовно нових для неї людей. У подальшому нові переживання, що виникають у дитини в процесі спілкування з однолітками й дорослими при виконанні завдань щодо самообслуговування, в іграх, на заняттях, полегшують розвиток одних уявлень про людей і утруднюють розвиток інших, сприяють формуванню однозначного чи диференційованого ставлення до людей.

Уже на цьому етапі уявлення дитини про інших людей визначаються не просто поведінкою й діями цих людей, а й тим, що являє собою ця дитина як особистість, які первинні риси характеру в неї до цього часу сформовані, як вона вміє контактувати з іншими дітьми, слухатись дорослих. Хоча дитина цього й не усвідомлює, від її власної поведінки, вихованості великою мірою залежить характер поведінки стосовно неї оточуючих її дітей і дорослих, а значить, характер її переживань від спілкування з людьми й ті оцінки, які вона цим людям дає.

У повсякденній діяльності діти, якими керує вихователь, учаться бачити й порівнювати особливості один одного, особливо коли заняття носять характер змагання (хто краще, швидше, кмітливіше). При цьому різні якості однолітка усвідомлюються й правильно оцінюються дошкільниками не одночасно. Фізичні можливості діти визначають більш точно ніж моральні якості. В оцінці моральних якостей вони найчастіше застосовують поняття неадекватно та в дуже загальній формі. Аналіз позитивних оцінок, який діти 3-4 років дають своїм товаришам з однієї групи, показує, що вони носять емоційний і ситуаційний характер «К. гарний хлопець, оскільки пригостив мене; усі іграшки зібрав», і т. п. Те ж стосується й причин негативних оцінок.

Але діти іноді дають одноліткам оцінки, основані на фіксуванні відносно стійких особливостей поведінки, в основі яких лежить узагальнення фактів поведінки людини – це може бути й активність в іграх, і слухняність, і лагідність.

Таким чином, уже в молодшому дошкільному віці починає виявлятися значення індивідуальних особливостей самих дітей,

ПСИХОЛОГІЯ

які пізнають інших, у тому, що вони найперше шукають і відмічають в однолітках. Малюки ще не вміють відійти від конкретних ситуацій спілкування у думках, оцінюючи недоліки й переваги товаришів, вибрати з них кращих.

Найімовірніше, оцінка дитиною іншої людини та її дій є простим повторенням оцінки, яку їй дають авторитетні для малюка особи. Коли ж вихователь, керуючи виконанням дітьми побутових правил, іграми, спрямовуючи їх на спілкування один з одним, фіксує увагу дітей на різних аспектах поведінки тієї чи іншої дитини, він не тільки допомагає їм бачити один в одного все нові риси, але й формує в них еталони, з якими вони повинні звіряти поведінку і якими міряти поведінку товаришів.

В Е. Берна відмічено майже неймовірну інтуїцію, яка визначає ставлення дітей до інших людей [1]. Дитина, вдивляючись в обличчя іншого, відмічає такі особливості міміки, що несвідомо відчуває, найчастіше правильно, про що насправді думає, що відчуває ця людина. За Е. Берном, це буває найбільш вірним у перші 10 секунд після знайомства, коли людина ще не знає, як себе подати, і може видати те, що пізніше спробує приховати.

Велику роль у формуванні «точки зору» на людей та формуванні в дітей уявлень і думок про людей грають вигляд, поведінка самого вихователя – значущого для дитини дорослого.

Помітно відрізняються молодші дошкільники від старших ступенем бачення кожним із них в іншій людині притаманних їй якостей особистості та мірою об'єктивності цього бачення.

За В.Н.Панфьоровим [4, с.212], у дітей 4-х та 6-ти років відмічено, що при розкритті свого розуміння таких якостей як доброта, слухняність, ввічливість, ласкавість, сміливість – і практичним їм негативних рис, діти використовували 2 засоби: або згадувати конкретні факти поведінки, коли ця якість проявлялась, або намагались дати пояснення, що мало узагальнювальний характер. Діти 4-річки частіше використовували перший засіб, а 6-річки – другий. Молодші дошкільнята відмічали сильно розвинені позитивні якості один в одного у 2 рази частіше ніж це робили старші.

Зіставлення думок дітей із думкою вихователів показало, що молодші дошкільнята помічають негативні прояви один в одного набагато рідше ніж вихователі. Старші ж, навпаки, фіксують окремі негативні прояви в однолітків частіше ніж на них указують вихователі.

Ці факти наштовхують нас на висновок, що результативність педагогіки спілкування дошкільнят як засобу їхнього морального розвитку віддзеркалюється в єдності динаміки спілкування та гри, у їх закономірному, одночасному розвитку.

Відповідно до виділених Д.Б. Ельконіним стадій розвитку гри, саме на III, найвищій стадії, коли діти, з'ясувавши суспільну суть діяльності людей, виконують ігрові дії заради когось, найчастіше проявляється турботливе, уважне ставлення

до однолітків.

Прояв моральних почуттів збуджується рольовими відношеннями, які передбачають турботу й увагу до потреб іншого: допомогти одягнутись ляльці, нагодувати, вкласти спати. Дієве, реальне вираження співчуття, співстраждання, співпереживання відбувається у випадках, коли дитині потрібна іграшка, і одноліток ділиться з нею, і в інших випадках із наявністю ігрових спонук емпатії.

А.В. Запорожець та Я.З. Неверович, які досліджували роль соціальних емоцій дошкільнят, вважають, що без становлення емпатійних переживань у дитини неможливий процес формування моральних цінностей [4].

В.Г. Нечаєва та Т.А. Маркова також доводять у дослідженнях, що старші дошкільнята здатні до співчуття, співпереживання, співдії своїм товаришам.

Л.М. Проколієнко та В.К. Котирло вважають, що найвищий рівень, якого можуть досягти діти-дошкільнята, – це емпатія, що характеризується спільним співпереживанням потреб однолітка.

Якщо моральні емоції збігаються зі спрямованістю на іншу людину, то це підвищує дієвість емоційно-морального ставлення в спілкуванні й поведінці, мотивом якої є задоволення потреб іншої людини.

Дослідити прояв емпатії дошкільнят може не тільки практичний психолог, але й вихователь, спостерігаючи поведінку дітей в іграх, особливо сюжетно-рольових, а також у спеціально ретельно спланованих бесідах. Так, якщо дитині запропонувати взяти набір портретів, які відображають різні емоційні стани людей, і скласти розповідь-коментарій про те, що сталося, то можна проаналізувати, на яких рисах особистості вони роблять наголос – внутрішніх чи зовнішніх (поведінкових) (риса характеру, схильності).

Працюючи з малечею з дослідження емпатії в ситуації неблагополуччя, чуйності до неблагополуччя іншого, можна використовувати метод незакінчених оповідань (автор – Т.П. Гаврилова, 1974 р.). Розповіді відображають найбільш значущі для старших дітей-дошкільнят сфери взаємин – із тваринами, дорослими та однолітками. Розповіді побудовані так, що головний герой – дитина – завжди знаходиться в конфлікті з іншим персонажем, при цьому дитина – герой оповідання – завжди «жертва» цього конфлікту, а інший персонаж – його джерело. І в обох виникають важкі переживання (наприклад: герой мріє про паугу, але, одержавши його, бачить, що той тужить, і стає перед вибором – віддати його чи залишити). Особливо цікаві оповідання, герої яких – друзі, один з яких мимовільно стає причиною не благополуччя іншого, і виникає бажання засудити його. Важливо, щоб ситуації були максимально наближені до досвіду дитини, щоб допомогти їй уявити себе на місці героя, включитися в його переживання.

ПСИХОЛОГІЯ

Після слухання оповідання дитині пропонується вибрати сюжетний хід, який вирішив би конфлікт між головним героєм та іншим персонажем, чия поведінка викликає переживання героя, і тим самим облегшити стан одного з них.

Після ознайомлення дітей із фото треба провести бесіду за питаннями:

1. Хто тут зображений?
2. Що він робить?
3. Як себе відчуває?
4. Як ти здогадався про це?

Після прослуховування оповідань дітей треба попросити відповісти на питання:

1. Як треба закінчити оповідання?
2. Як би ти вчинив (вчинила) на місці героя?
3. Кого з героїв ти жалієш?

І прохати кожну відповідь мотивувати.

Аналізуючи описи ситуацій, ми звернули увагу на вікову диференціацію внутрішніх і зовнішніх якостей людини та включення їх у сприйняття й розуміння людей.

Виявляється, що діти середньої групи дитсадка у своїх висловлюваннях урахували більше описи зовнішніх поведінкових факторів особистості.

Діти старшої групи частіше включали в описи внутрішні якості особистості.

Для першокласників-шестирічок ліцею мистецтв характерні описи, пов'язані з більш повною мотивацією, що включає як зовнішні, так і внутрішні якості особистості («Діти запитують лікаря про хворобу, а він їм правди про неї не скаже, бо жаліє їх, не хоче зробити боляче їхній душі. Тому взяв дівчинку на руки.»)

Отже, аналізуючи прояви розуміння дошкільниками різного віку інших людей, ми вважаємо, що в дітей 7-го року життя порівняно з дітьми 5-го та 6-го років збільшується в коментарях роль внутрішніх якостей особистості, які сприймалися через зовнішні та проявлялись у їх єдності. Зміст мотивації інтерпретації зображення людей на фото свідчить про зростання ролі соціального досвіду в розуміння дошкільниками особистості іншої людини.

Спостерігаючи за дітьми в повсякденному житті, вихователям треба помічати, хто з них у виявленні емоцій є виразним, динамічним, якими є особливості інших проявів їхньої емоційної чутливості: чи вміє дитина переживати своє лихо, невдачу, втрату, і як вона їх переживає, як реагує на проявлення цих емоцій в інших людей, чи вміє порадіти вдачі, успіху, приємній хвилині – як своїм, так і в інших людей.

У бесідах із вихователями ми впевнилися, що діти, які включили в розуміння на фото і зовнішні, і внутрішні якості в їх єдності, більш стійко проявляють такі моральні якості, як співчуття, співпереживання і в конкретних діях, учинках у по-

всьякденному житті. Із цього можна зробити висновок, що, якщо діти розуміють стан інших людей, проявляючи до них емпатію, то вони морально зростають.

Спілкуючись із дітьми та їхніми сім'ями, ми співвіднесли вияв дошкільнятами емпатії до дорослих і тварин зі спостереженнями за батьками в сім'ях цих дітей і відмітили, що в дітей, у сім'ях яких не виражають емпатичних переживань до тварин, не сформовано прояву добрих почуттів до особистісно значущих дорослих.

Вплив художньої літератури на соціальний досвід дошкільників є безцінним. Але, якщо для чуйності у формі співстраждання, співпереживання умови створюються самим сприйняттям художнього твору, то для прояву сприяння (не внутрішнього, а реального) у дітей немає відповідних умов. Але уважні, чуйні вихователі все ж таки можуть визначити, що саме дитина змогла перенести з казки чи оповідання у свій моральний досвід, що саме змінилось в її емоційній сфері.

Спостерігаючи за поведінкою дітей, важливо відмічати, як дошкільнята поводяться в ситуаціях, які зумовлюють прояв не тільки співчуття, але й реальної допомоги, тобто чи реалізують вони емпатію в альтруїстичній поведінці. Добре, коли вихователь заохочує дитину в проявах чуйності; співчуття; відмічає високий авторитет в однолітків.

Отже, пізнавальне й емоційне сприйняття дитиною іншої людини єдині та взаємно переходять одне в одне.

Достовірним можна вважати, що легше соціалізуються в дошкільному та шкільному колективах діти зі стійкою емпатичною реакцією (на відміну від дітей, не схильних до співпереживання, та тих, хто не має чіткої установки на співпереживання).

Важливо приділяти увагу оцінюванню ставлення дітей до інших людей – не менше, а, можливо, більше ніж оцінюванню діяльності: адже цей тип оцінок має суттєве значення у становленні особистості дитини.

Поєднання систематичних оціночних дій дорослого й самооцінки дитини приводить до того, що взаємини з іншими людьми опиняються в центрі уваги, міркувань і переживань дитини. З нагромадженням її соціального досвіду вона набуває здатності до рефлексії, замислюється над учинками й діями стосовно інших, перестає відповідати й діяти шаблоном, стереотипно, негнучко, не йде на бездумні вчинки по підказках інших. Це є дуже важливим симптомом морального зростання дитини, передумовою її соціалізації.

Пробудити в сприйнятливій дитячій душі здатність співпереживати, співрадіти, співстраждати – значить, уже в дошкільному віці підготувати благодатний ґрунт для розвитку гуманних почуттів, забезпечити основи формування суспільної спрямованості особистості. Це залежить від характеру відносин, що складаються в сім'ї та інших колективах – дитячому садку,

ПСИХОЛОГІЯ

В умовах сім'ї створюється притаманний тільки їй емоційно-моральний досвід: настанови, ідеали, оцінки й ціннісні орієнтації, ставлення до оточуючих людей та діяльності. Віддаючи перевагу тій чи іншій системі оцінок і еталонів цінностей, сім'я значною мірою визначає рівень і зміст емоційного й соціально-морального розвитку дитини. Важливо, щоб ключове місце в сімейних цінностях займала людина та ставлення до неї. Емоційний досвід може бути суттєво обмежений у дитини з неповної сім'ї, або за відсутності в неї братів, сестер, недостатній реальній практиці участі в житті інших дітей, бабусь і дідусів, про яких необхідно піклуватись. Або коли члени сім'ї розвивають у дитини лише інтелект, не приділяючи уваги якостям, необхідним майбутньому громадянину. Треба запобігати суперечливому емоційному досвіду дитини, коли в матері й батька різні пріоритети у вихованні, наприклад, у матері – чуйність, у батька – лише сила. А якщо морально-ціннісні орієнтації членів родини протистоять ціннісним орієнтаціям вихователя й дитячого закладу, де дитина живе по 10 годин 5 днів на тиждень, то навряд чи в дитини будуть розвиватися доброта, чуйність, співчуття до інших. Дитина в силу своєї високої здатності до копіювання повторює поведінкові реакції своїх батьків.

У спілкуванні педагога з дітьми дуже важлива його емоційна функція, яка проявляється у взаємовпливі, взаємопереживанні й взаємозбагаченні людей. При цьому спрацьовують такі механізми, як наслідування, вселяння, співпереживання, зараження позитивними (і не тільки) справами і вчинками.

Дорослий – найбільш сильне й важливе джерело переживань дитини. Тому важливо, які моральні цінності самого вихователя. Система відносин дитини в колективі однолітків заснована на почуттях симпатії, антипатії, переваги, приязні домінує в дошкільному віці. Доброзичливе відношення до однолітків проявляється тоді, коли сформована направленість на іншу дитину, розвинена здатність розуміти її емоційні стани. Але молодші дошкільнята не вміють визначати стан однолітка, що утруднює розвиток емоційних відносин. Тому найважливішим виховним завданням і педагогів, і батьків є формування в дитини здатності бачити, розрізняти, розуміти і поділяти емоційні стани іншої людини – однолітка й дорослого.

Рекомендації вихователям включають тактовне переконання батьків щодо недопущення емоційної відчуженості до дитини, необхідності розвитку в дитини адекватної самооцінки, особливо в ситуації конфліктів.

Необхідно звернути увагу батьків на індивідуальні емоційні особливості дитини, що проявляються в родині. Вихователі можуть запропонувати батькам запитання анкети:

1. Чому радіє Ваша дитина і що викликає образу, невдоволення; як довго переживає?
2. Чи вміє виражати співчуття близьким? домашнім

тваринам?

3. Які емоції спостерігаються в іграх, як вона їх проявляє: жаліє ляльку чи ні? Доброзичлива чи ні до брата, сестри, однолітків?

4. Чи вміє відстоювати свої інтереси та як саме?

Треба переконати батьків, у дитини яких завищена самооцінка, що це заважає налагодженню контактів з ровесниками, вихователями. Добре, коли вихователь власним ставленням до дитини зможе переконати батьків рахуватися з її переживаннями, а не вимагати безумовної слухняності, бо реакцією може бути негативізм.

Вихователю необхідно рекомендувати батькам частіше бувати разом, читати книжки, дивитись фільми, особливо з моральним контекстом. (Наприклад: В. Катаєва «Цветик-семицветик», «Тень»). Можна порадити самим створювати казки, історії, і, звичайно, такі твори, як «Як себе вести» С.Маршака, «Брат і молодша сестра» Е.Шима, «Три товарища» Осеєвої та багато інших.

З молодшими дошкільнятами корисні обговорення творів з моральним змістом, де ситуація незавершена – щоб дитина сама вирішила, як треба вчинити в такій ситуації. Можна використовувати парні картинки, на одній з яких дитина виконує правила, на іншій – ні.

У роботі зі старшими дошкільнятами вихователям треба з'ясовувати мотивацію вчинків дітей, залучати їх до вирішення проблемних моральних ситуацій – при цьому формується психологічна готовність діяти морально із власної ініціативи, робити моральний вибір. Ефективними є етичні бесіди у вільній формі, із приблизною тематикою «Про чуйність та увагу», «Ваші добрі вчинки».

Вихователю треба розуміти, що виховують дітей не норми і правила, а діяльність, і найперше – гра як школа дитячого спілкування. Рекомендуємо проводити ігри-драматизації, розвивальні та ігри з елементами психологічної корекції (наприклад, «Склади історію»). Корисно використовувати твори мистецтва «Альонушка та брат Іванушка» – живопису, скульптури, музики, (п'єси П. Чайковського «Хвороба ляльки»), театр (для малят – з художніми образами тварин, для старших – ляльковий театр). Можна рекомендувати вихователям елементи комплексу психотехнічних вправ для оволодіння поняттями, пов'язаними з переживаннями основних емоцій та уявлень, які оцінюють особистісні якості людини, наприклад:

– Психологічний етюд на вираження суму «Попелюшка», мета – навчити виразним рухам.

– Гра «Ласкаві слова», мета – навчити словами виражати добрі почуття одноліткам.

– Гра «Рух на осліп», мета – показати, як наша залежність від зорового сприйняття притупляє почуття до інших людей.

ПСИХОЛОГІЯ

Батькам треба рекомендувати підтримувати позитивні порухи душі дитини, сприяти переходу співчуття в реальні моральні вчинки.

Педагогам, і найперше батькам, треба пам'ятати, що діти наслідують їхні вчинки, і в цьому розумінні ми є «батьками нашого майбутнього» – через усіх дітей.

Отже, без емпатії неможливі такі явища людського життя, як дружба, повага, любов, творче співробітництво. Розуміння інших людей дає можливість жити повноцінно, соціалізуватися в різних колективах. Тому педагогам дошкільних закладів треба приділяти значну увагу формуванню моральних взаємин дошкільнят, ураховуючи сензитивний період для їх розвитку.

Література:

1. Берн Е. Люди, которые играют в игры. – М.: Прогресс, 1988. – 400 с.
2. Бодальов А.А. Личность и общение. – М., Педагогика, 1983. – 272 с.
3. Валлон А. Психичний розвиток дитини. – М.: Прогресс, 1987. – 208 с.
4. Запорожець А.В., Неверович Я.З. Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста. – М.: Просвещение, 1986. – 172 с.
5. Ельконин Д.Б. Психология игры. – М.: Прогресс, 1978. – 304 с.